

הכנסת

מרכז המחקר והמידע

פליטים פלסטינים המבקשים לממש את "זכות השיבה" לישראל

הכנסת, מרכז המחקר והמידע

קריית בן-גוריון, ירושלים 91950

טל': 02 - 6408240/1

פקס: 02 - 6496103

www.knesset.gov.il/mmm

כתיבה: יניב רונן

אישור: שמוליק חזקיה, ראש צוות

עריכה לשונית: מערכת "דברי הכנסת"

כ"ח באדר תשס"ט

24 במרס 2009

מבוא

מסמך זה נכתב לבקשת חבר הכנסת עתניאל שלר, ומובאת בו הערכה של מספר הפליטים הפלסטינים המבקשים לממש את "זכות השיבה". הנתונים לקוחים מסקר מקיף שערך "המרכז הפלסטיני למדיניות ולחקר דעת קהל" בקרב הפליטים הפלסטינים בשנת 2003.¹ סקר זה הוא העבודה המקיפה ביותר שנעשתה בשאלת המימוש של זכות השיבה של הפליטים הפלסטינים.² כמו כן יוצגו במסמך רקע היסטורי לבעיית הפליטים הפלסטינים; פעולות אונר"א בנושא; תיאור ההבנות שישראל והרשות הפלסטינית הגיעו אליהן בשנת 2001 בנושא הפליטים; דיון קצר בזכות השיבה ובמשמעותה בקרב הפליטים וההנהגה הפלסטינית.

רקע

בעיית הפליטים הפלסטינים נוצרה במלחמת העצמאות בשנים 1947-1949. במהלך המלחמה גלו מבתיהם כ-650,000 ערבים פלסטינים והפכו לפליטים. מיעוטם של הפליטים נשארו בתחומי מדינת ישראל, וכיום הם אזרחים ישראלים. רוב רובם של הפליטים יצאו את גבולות המדינה ושוכנו במחנות פליטים. מי שנשארו ביהודה ושומרון, ברצועת עזה ובירדן, בסוריה ובלבנון מטופלים על-ידי סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם (אונר"א).³

ארגון אונר"א מטפל כיום ביותר מ-4.6 מיליוני פליטים פלסטינים. על-פי אונר"א, פליט פלסטיני הוא מי ש"מקום מגוריו הרגיל היה פלשתינה בתקופה שבין 1 ביוני 1946 לבין 15 במאי 1948, ואשר איבד הן את ביתו והן את אמצעי מחייתו כתוצאה מהסכסוך ב-1948".⁴ זכאים לקבל סיוע של הסוכנות בעיקר פליטי 1948 ומי שאביהם מתאים להגדרה. נוסף על כך זכאים לסיוע פלסטינים שאיבדו את בתיהם במלחמת העצמאות ונשארו בתחומי ישראל, וכן מי שאיבדו את בתיהם במלחמת ששת הימים וצאצאיהם. הסיוע של אונר"א ניתן רק לפליטים שמתגוררים באזורים שבהם הסוכנות פועלת, כלומר בגדה המערבית, ברצועת עזה, בממלכת ירדן, בסוריה ובלבנון. תנאי לקבלת סיוע הוא רישום של הפליט במשרדי הסוכנות.⁵ פליטים המתגוררים מחוץ לאזורים אלו ופליטים שאינם רשומים אינם זכאים לסיוע ואינם נכללים בבסיס הנתונים של הסוכנות.

¹ המרכז הפלסטיני למדיניות ולחקר דעת קהל (Palestinian Center for Policy and Survey Research – PSR) הוא מלכ"ר וקבוצת חשיבה לניתוח מדיניות ולמחקר אקדמי. המרכז שוכן ברמאללה ומנוהל על-ידי ד"ר חיליל שקאקי. ראה:

<http://www.pcpsr.org>, תאריך כניסה: 19 במרס 2009.

² ד"ר הלל כהן, המחלקה ללימודי האסלאם והמזרח התיכון, האוניברסיטה העברית, דוא"ל, 19 במרס 2009

³ מרכז המחקר והמידע של הכנסת, סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם לפליטי פלשתינה במזרח הקרוב (אונר"א): הסיבות להקמתה, מטרותיה ופעולותיה, כתיבה: יניב רונן, 23 ביולי 2008.

⁴ אתר אונר"א, שאלות נפוצות, <http://www.un.org/unrwa/overview/qa.html#c>, תאריך כניסה: 16 ביולי 2008.

⁵ שם.

פיזור הפליטים הפלסטינים באזורים שבהם אונר"א פועלת, יוני 2008⁶

סך הכול	שיעור הפליטים מחוץ למחנות בכלל פליטי האזור	מחוץ למחנות הפליטים	שיעור הפליטים במחנות בכלל פליטי האזור	במחנות פליטים	אזור
1,930,703	83%	1,595,396	17%	335,307	ירדן
416,608	47%	195,799	53%	220,809	לבנון
456,983	73%	333,337	27%	123,646	סוריה
754,263	75%	562,855	25%	191,408	הגדה המערבית
1,059,584	54%	567,285	46%	492,299	רצועת עזה
4,618,141	70%	3,262,671	30%	1,355,470	סה"כ

סוגיית זכות השיבה

ככלל, זכותו של כל אדם לעזוב את ארצו ולשוב אליה כרצונו היא זכות אוניברסלית המוכרת ב"הכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם" של האו"ם מ-10 בדצמבר 1948.⁷ ההכרזה התקבלה על רקע מוראות מלחמת העולם השנייה ואירועים שקדמו לה, כגון מלחמת האזרחים בספרד והפלישה של יפן למנצ'וריה, והיא מבטאת את מחויבות האו"ם להיאבק למען זכויות האדם.⁸

בנוגע לפליטים הפלסטינים, הביטוי "זכות השיבה" נובע מהחלטה מס' 194 של עצרת האו"ם מ-11 בדצמבר 1948. החלטה התקבלה כחלק ממאמצי האו"ם לסיים את מלחמת העצמאות ולהביא לפתרון של שלום בין ישראל לבין מדינות ערב. לפי סעיף 11 בהחלטה:

"פליטים המבקשים לחזור לבתיהם ולחיות בשלום עם שכניהם יורשו לעשות זאת במועד האפשרי המוקדם ביותר, ופיצויים ישולמו עבור הרכוש של אלה שבוחרים שלא לחזור..."⁹

סעיף זה הוא יסוד במדיניות מדינות ערב, אש"ף והרשות הפלסטינית בשאלת הפליטים הפלסטינים, והם מתבססים עליו כמקור סמכות בדבר זכותם של הפליטים לשוב לבתיהם או לקבל פיצויים. זכות השיבה נחשבת על-פי מדיניות זו לחלק בלתי נפרד מתהליך השלום, והיא שווה בחשיבותה למטרות הלאומיות הפלסטיניות האחרות, שהן הגדרה העצמית והקמת מדינה עצמאית שבירתה ירושלים. בעיני חלק

⁶ הנתונים נכונים ל-30 ביוני 2008; אתר אונר"א, <http://www.un.org/unrwa/publications/index.html>, תאריך כניסה: 20 ביולי 2008.

⁷ Universal Declaration of Human Rights, Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 217 A (III) of 10 December 1948, article 13(2), <http://www.un.org/Overview/rights.html>, visited: 16 March 2009.

⁸ Ngozi F. Stewart, "International Protection of Human Rights: The United Nations System", *The International Journal of Human Rights*, Vol. 12, No. 1, February 2008, p. 90.

⁹ "Refugees wishing to return to their homes and live at peace with their neighbours should be permitted to do so at the earliest practicable date, and that compensation should be paid for the property of those choosing not to return...", in: United Nations General Assembly, 3rd Session, Resolution 194, art.11.

מההנהגה הפלסטינית שאלת הפליטים קודמת בחשיבותה לשאר הבעיות בהסדר הקבע, שהן ירושלים, ההתנחלויות והגבולות.¹⁰

סעיף 11 בהחלטה 194 נזכר גם ביוזמת השלום של הליגה הערבית ממרס 2002 כבסיס לפתרון לבעיית הפליטים הפלסטינים.¹¹ סעיף זה הוא גם היסוד לפעולתה של אונר"א, המוסמכת לתת סיוע לפליטים הפלסטינים עד אשר יבוצעו הוראותיו.¹²

יחס הפליטים לזכות השיבה

בשנת 2000 ביקרה במחנות הפליטים במזרח התיכון ועדת חקירה פרלמנטרית מטעם "איחוד הוועדות הפרלמנטריות" של הפרלמנט הבריטי וראיינה פליטים פלסטינים במחנות בגדה המערבית, ברצועת עזה, בירדן, בסוריה ובלבנון.¹³ המידע בדוח הוועדה אינו מבוסס על סקר שיטתי אלא על התרשמות החברים בה על סמך הראיונות שניהלו. כמעט כל הפליטים שראיינו על-ידי הוועדה הביעו את רצונם לשוב לבתיהם המקוריים (או לבתי הוריהם).

לפי העדויות, ניכר שכל הפליטים שותפים לדעה שבעיית הפליטים היא לב הסכסוך הישראלי-ערבי. רבים הביעו דאגה מכך שהם מורחקים מתהליך השלום, והביעו רצון להיות שותפים למציאת פתרון לבעייתם. הם הביעו אמון במנהיגות אש"ף כגוף שיכול לממש בעבורם את זכות השיבה. המרואיינים במדינות ערב התאכזבו מכך שאין להם גישה להנהגת הארגון, שלא כמו הפליטים ברצועת עזה ובגדה המערבית. המשותף לכל הפליטים שהעידו היה ההסכמה שאין לשום גוף פלסטיני זכות לוותר בשמם על זכות השיבה. תפיסה זו נובעת גם מתפיסת הקשר אל הקרקע – השיבה היא שיבה אל הכפר, אל הבית ואל חלקת האדמה שננטשו ב-1948. לכן, רבים מהפליטים שומרים על מסמכים ועל חפצים המעידים על קניין ועל שייכות לבית שעזבו.¹⁴ יצוין כי מקום המגורים המקורי בישראל משמש גם מוקד של זהות והתייחסות חברתית בעבור הפליטים. הפליטים גרים במחנות בשכונות המאורגנות לפי מקום המגורים המקורי, הם מזהים איש את רעהו לפי מקום המגורים המקורי ועוד. דפוס התנהגות זה בולט מאוד ברצועת עזה.¹⁵

המרואיינים התרשמו כי יש אחידות דעים בקרב הפליטים שזכות השיבה צריכה לחול על כל הפליטים, בכל המקומות שבהם הם חיים, ואין להגיע להסכם שלום כולל בלי שישראל תכיר בזכות השיבה ובאחריותה ל"נכבה". הפליטים הטילו את האחריות על הבעיה לא רק על ישראל, אלא גם על הקהילה הבין-לאומית, ובעיקר על בריטניה, אשר שלטה בארץ-ישראל בשנים 1918-1948, ומדיניותה כמעצמה

¹⁰ אחמד קריע (אבו עלאא), אל-סלאם אל-מעלק: קראאת פי אל-ואקע אל-סיאסי ואל-אקתצאדי אל-פלסטיני (שלום תלוי-ועומד: עיונים במצב המדיני והכלכלי הפלסטיני), ביירות, אל-מואססה אל-ערביה ללדראסאת ואל-נשר, 1999, כרך 1, עמ' 93-94.

¹¹ יוזמה זו ידועה בכינוי "היוזמה הסעודית": מרכז המחקר והמידע של הכנסת, "מתווה קלינטון" והיוזמה הסעודית לפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי, כתיבה: משה ברדה והודיה קין, 11 בספטמבר 2002.

¹² ראה הערה 1.

¹³ זכות השיבה, דוח של איחוד הוועדות הפרלמנטריות לנושא המזרח התיכון, ועדת החקירה – הפליטים הפלסטינים, באתר "בדיל", <http://www.badil.org/Publications/otherlanguages/index.htm>, תאריך כניסה: 5 במרס 2009. ארגון "בדיל" (BADIL – חלופה) הוקם בשנת 1998 במטרה להקים לובי של פליטים לקידום זכות השיבה. הארגון נוקט גישה המבוססת על זכויות לבעיית הפליטים באמצעות מחקר, סגור והשתתפות הקהילה בחיפוש פתרונות בני-קיימא לבעיה.

¹⁴ שם.

¹⁵ עמירה הס, לשתות מהים של עזה, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד, 1996, עמ' 172-204.

המנדטורית יצרה לדעתם את התנאים ל"נכבה". לכן סברו רבים כי הקהילה הבין-לאומית צריכה להיות שותפה לפתרון בעייתם.

מימוש זכות השיבה

על אף הרצון המוצהר של הפליטים לשוב לבתיהם, לא ברור כמה מהם אכן יבחרו לעשות זאת אם תהיה להם האפשרות וכמה יבחרו באפשרויות אחרות, אם יהיו. לדברי עורכי המחקר, "איש אינו יכול לדעת כמה פליטים פלסטינים יבחרו באפשרות חלופית לשיבה. רק כאשר כל האפשרויות יהיו מונחות לפנייהם ותהיה התחייבות לממש כל אחת מהאפשרויות שבה הם יבחרו, לרבות השיבה – ניתן יהיה לקבוע את המספר המדויק של הפליטים שירצו לשוב לשטח ישראל".¹⁶

סקר בקרב הפליטים בדבר העדפותיהם והתנהגותם אם ייחתם הסכם קבע ישראלי-פלסטיני

בשנת 2003 נערך סקר מקיף בקרב הפליטים הפלסטינים בגדה המערבית, ברצועת עזה, בירדן ובלבנון. את הסקר ערך "המרכז הפלסטיני למדיניות ולחקר דעת קהל" שברמאללה (Palestinian Center for Policy and Survey Research, PSR) ורואיינו בו 4,506 משפחות פליטים בשלושה אזורים: הגדה המערבית ורצועת עזה; ירדן; לבנון. בכל אזור נערכו כ-1,500 ראיונות.¹⁷ נקודת המוצא של הסקר היתה **תוצאות של סקרים קודמים, שבהם הצהירו יותר מ-95% מהנשאלים כי הם עומדים על מימוש זכות השיבה** כזכות מקודשת שלעולם לא יוותרו עליה. מטרת הסקר היתה לבדוק כיצד יתנהגו הפליטים אם תינתן להם הזכות, וכיצד יגיבו לתנאים של הסדר קבע. הסקר התבסס על ההסכמות שהושגו במשא-ומתן בין ישראל לרשות הפלסטינית שהסתיים בפברואר 2001, כפי שהתפרסמו בעיתונות הפלסטינית.¹⁸

המשא-ומתן בין ישראל לרשות הפלסטינית, 2001-2000

בשנים 2001-2000 נערך משא-ומתן בין ממשלת ישראל לנציגי הרשות הפלסטינית במטרה להגיע להסדר קבע. המשא-ומתן התנהל בשיחות חשאיות בשבדיה, בוועידת פסגה בקמפ-דייוויד, בשיחות בארה"ב ובטאבה. הוא לא הסתיים בהסכם, אולם הושגו הבנות בנושאים העומדים במרכז הסכסוך.¹⁹

¹⁶ **זכות השיבה**, דוח של איחוד הוועדות הפרלמנטריות לנושא המזרח התיכון, ועדת החקירה – הפליטים הפלסטינים, עמ' 16, באתר "בדיל", <http://www.badil.org/Publications/otherlanguages/index.htm>, תאריך כניסה: 5 במרס 2009.

¹⁷ את הראיונות בירדן ערך "המרכז ללימודים אסטרטגיים" של אוניברסיטת ירדן, ואת הראיונות בלבנון ערכה "החברה הלבנונית לסטטיסטיקה". המחקר כולו נעשה במימון ממשלת יפן (באמצעות "תוכנית הפיתוח של האו"ם"), קרן אדנאור ו"המרכז למחקרי פיתוח" הקנדי. שיעור האי-היענות היה 1% וטעות הדגימה הסטטיסטית היתה 3%.

¹⁸ חיליל שיקאקי, "דעת הקהל הפלסטינית", בתוך: אפרים יער ותמר הרמן (עורכים), סוגיית הפליטים הפלסטינים וזכות השיבה: תקציר דיונים, יום עיון מס' 1, 29 בדצמבר 2003, תל-אביב, מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, אוניברסיטת תל-אביב, 2004, עמ' 28-40. לסקר המלא ראה: Results of PSR Refugees' Polls in the West Bank/Gaza Strip, Jordan and Lebanon on Refugees' Preferences and Behavior in a Palestinian-Israeli Permanent Refugee Agreement, January-June 2003, PSR Website (visited: 5 March 2009): <http://www.pcpsr.org/survey/polls/2003/refugeesjune03.html#intro>.

¹⁹ בתוך: גלעד שר, **במרחק נגיעה: המשא-ומתן לשלום 1999-2001, עדות**, תל-אביב, ידיעות אחרונות וספרי חמד, 2001, נספח – "הסכם מסגרת על מצב הקבע", טיוטת עבודה פנימית – צוות המשא-ומתן, עמ' 430-432. המסמך הוא **אחת** הטיוטות שגובשו בזמן המשא-ומתן בין ישראל לרשות הפלסטינית בסוף שנת 2000 ובתחילת שנת 2001.

לפי אחת מטיוטות ההסכם שגובשו במהלך השיחות, פתרון בעיית הפליטים הפלסטינים יהיה פתרון קבע, והוא יושג באמצעות מאמץ בין-לאומי בהשתתפות מדינות ערב, האיחוד האירופי, ארה"ב, הקהילה הבין-לאומית וישראל. כמו כן תוקם קרן בין-לאומית שתעריך את היקף תביעות הרכוש של הפליטים הפלסטינים. במסגרת זו יוכל כל בית אב שהפך לפליט ב-1948, או צאצאיו, להגיש תביעה אחת לפיצויים בגין אובדן רכוש. על-פי טיוטת ההסכם תוסמך הקרן לטפל גם בתביעות פיצויים של יחידים וקהילות יהודיים שעזבו את מדינות ערב או חלקים מארץ-ישראל המנדטורית עקב מלחמת 1948. ישראל צריכה לשקול להשתתף בקרן בתשלום שנתי במשך כמה שנים.²⁰ כמו כן, ישראל תתיר כניסה של מספר מוסכם של פליטים לגבולותיה מסיבות הומניטריות ובדרך של איחוד משפחות. הפליטים יתיישבו במקום המגורים של משפחותיהם ויקבלו אזרחות ישראלית.²¹

לפי העמדה הפלסטינית בשיחות, איחוד משפחות צריך להיעשות בנפרד ממכסת הפליטים שישראל תסכים לקלוט. כך, קליטת הפליטים היתה אמורה להיעשות בשלושה שלבים: קליטת פליטים בתוך תחומי ישראל, שתבצע תוך חמש שנים; קליטת פליטים בשטחים ישראלים שיוחלפו; איחוד משפחות.²²

כידוע, המשא-ומתן בין ישראל לרשות הפלסטינית, שפרק הסיום שלו היה השיחות בטאבה בינואר-פברואר 2001, לא הסתיים בהסכם. בעניין הפליטים נותרו במחלוקת שלושה נושאים עיקריים:²³

- מספר הפליטים שישראל תסכים לקלוט בתחומה במסגרת הסכם הקבע;²⁴
 - סכום התרומה של ישראל לקרן הבין-לאומית לפיצוי הפליטים;
 - ניסוח משותף של הנרטיב הלאומי של שני הצדדים בדבר אופן היווצרותה של בעיית הפליטים במלחמת העצמאות.
- לפי ההבנות שהושגו בשיחות טאבה כפי שפורסמו בתקשורת הפלסטינית, הוצגו לפליטים שרואיינו בסקר כמה אפשרויות:²⁵

1. לשוב לישראל ולקבל אזרחות ישראלית;
2. לשוב למדינה הפלסטינית (או להישאר בה) ולקבל פיצוי הוגן על אובדן רכוש ועל סבל;
3. לקבל אזרחות פלסטינית ולחזור לאזורים מסומנים בתוך ישראל שיוחלפו ויועברו לידי המדינה הפלסטינית ולקבל פיצויים;
4. לקבל פיצוי הוגן על אובדן רכוש ועל סבל ולהישאר במדינה המארחת;

²⁰ הסכום ומספר השנים אינם מצוינים בטיטה.

²¹ ראה הערה 17.

²² אחמד קריע (אבו עלאא), אל-רואיה אל-פלסטיניה אל-כאמלה ללמפאוצ'את מן אוסלו אלא ח'ריטה אל-טריק (הגרסה הפלסטינית המלאה של המשא-ומתן מאוסלו ועד מפת הדרכים), כרך 2, עמ' 477-478.

²³ גלעד שר, במרחק נגיעה, עמ' 407; שלמה בן-עמי, חזית ללא עורף: מסע אל גבולות תהליך השלום, תל-אביב, ידיעות אחרונות וספרי חמד, 2004, עמ' 439.

²⁴ הפלסטינים לא נקבו במספר, אך דרשו שחידוש השיחות יכלול עמדה ברורה של ישראל בדבר קליטת 100,000 פליטים; ראה הערה 22.

²⁵ כאמור, הסקר התבסס על פרסום בעיתונות הפלסטינית, ולא על טיוטת ההסכם כפי שמופיעה בספרו של גלעד שר. עם זאת, הפערים בין האפשרויות שהוצגו בטיטת ההסכם לבין האפשרויות שהוצגו לנשאלים בסקר אינם גדולים.

5. לקבל פיצוי הוגן על אובדן רכוש ועל סבל, להגר למדינה מערבית ולקבל אזרחות שלה או אזרחות פלסטינית.

ממצאים עיקריים מסקר ההעדפות שנערך בקרב הפליטים

להלן סיכום תוצאות הסקר על רצונם של הפליטים לפי האפשרויות שהוצגו לפנייהם:

מקום המגורים של הנשאל	חזרה לישראל	חזרה למדינה הפלסטינית	חזרה לשטחים שיוחלפו	הישארות במדינה המארחת	הגירה למדינה שלישית	מסרבים לכול	לא יודעים
לבנון	23%	19%	21%	11%	9%	17%	0%
ירדן	5%	27%	10%	33%	2%	16%	7%
הגדה המערבית ורצועת עזה	13%	38% ²⁶	37%	0%	1%	9%	2%

מספר הפליטים משלושת האזורים שהביעו את רצונם לממש את זכות השיבה על-ידי חזרה לישראל היה 373,673. מספר זה מתבסס על מספר הפליטים שהיו רשומים באונר"א בזמן עריכת הסקר בכל אחד מהאזורים. המספר הכולל של הפליטים הרשומים באונר"א ביוני 2003 היה 4,082,300.²⁷ שיעור הפליטים שהצהירו על רצונם לממש את זכות השיבה לישראל היה כ-9% מכלל הפליטים.

עם זאת, מספר הפליטים המבקשים לממש את זכות השיבה תלוי בגורמים נוספים. למשל, בסקר נמצא כי 45% מהפליטים בלבנון, 52% מהפליטים בירדן ו-47% מהפליטים ביהודה שומרון ורצועת עזה אמרו כי ישנו את בחירתם וימירו אותה בשיבה לאזורים חלופיים במדינה הפלסטינית אם בתייהם וכפריהם נהרסו. כמו כן, רוב רובם של הפליטים שביקשו לשוב לתחומי ישראל הביעו סירוב לקבל אזרחות ישראלית, והעדיפו לבחור אפשרויות אחרות או להישאר פליטים אם קבלת אזרחות ישראלית תהיה חובה.

יצוין כי הסקר עורר פולמוס נרחב בעת פרסומו, ונטען כי תוצאותיו אינן משקפות את המציאות. המחלוקת העיקרית נסבה על השיעור הנמוך למדי של פליטים המבקשים לשוב לתחומי ישראל. ערעור על תוצאות הסקר נשמע הן מחוקרים ישראלים והן בחברה הפלסטינית, וגורמים בתוכה האשימו את שקאקי שהוא משרת בסקר שלו את ישראל ואת המגמה למחוק את הטענה הפלסטינית בעד זכות

²⁶ במקרה זה לא מדובר בחזרה אלא בהישארות במקום ובתוך כך שיקום פיזי ופיצוי כלכלי.

²⁷ אתר אונר"א, <http://www.un.org/unrwa/publications/index.html>, תאריך כניסה: 16 במרס 2009.

השיבה.²⁸ הזעם על תוצאות הסקר התבטא גם בהפגנה של מאות אנשים מול משרדי "המרכז הפלסטיני למדיניות ולחקר דעת הקהל" ברמאללה.²⁹

בסקר נבדקו עמדות של הפליטים על עצמם ועל נושאים הנוגעים להסכם שלום ישראלי-פלסטיני. להלן כמה ממצאים נוספים מהסקר שיש להם השפעה על הבחירה באופן מימוש זכות השיבה:

חשיבות הזהות הלאומית

בסקר התבקשו הנשאלים להגדיר את זהותם – פלסטינית, ערבית, מוסלמית/נוצרית וכו'. נמצא מתאם גבוה בין הגדרת הזהות הלאומית כפלסטינית לבין הרצון לשיבה למדינה הפלסטינית או לישראל. לפיכך, בלבנון 89% מהפליטים הגדירו עצמם כפלסטינים, ובלבנון היה השיעור הגבוה ביותר של פליטים שביקשו לממש את זכות השיבה לישראל (23%). לעומת זאת, בירדן 29% הגדירו עצמם כפלסטינים, ובה היה השיעור הנמוך ביותר של פליטים שביקשו לשוב לישראל (5%).

רמת השוויון עם אזרחי המדינה המארחת

ככלל, נמצא שככל שיש יותר תחושת שוויון עם אזרחי המדינה המארחת, כך הרצון לממש את זכות השיבה נמוך יותר. לפיכך, בירדן היה הרצון לשוב מועט, ובלבנון – רב.

מקום המגורים של הפליט

כפי שאפשר לראות בטבלה על מספר הפליטים הרשומים באונר"א, רבים מהפליטים מתגוררים כיום מחוץ למחנות. ככלל, עולה מן הנתונים ששיעור הפליטים שביקשו להישאר במדינות המארחות היה גדול יותר בקרב הפליטים החיים מחוץ למחנות.

²⁸ ד"ר גרשון בסקין, מנכ"ל שותף, "מרכז ישראל/פלשתינ למחקר ומידע" (IPCR), שיחת טלפון, 18 במרס 2009; ד"ר הלל כהן, המחלקה ללימודי האסלאם והמזרח התיכון, האוניברסיטה העברית, דוא"ל, 19 במרס 2009; עבד אל-בארי עטואן, "אל-לאגיאון וביצי אל-פסאד" (הפליטים והלבנת השחיתות), 15 ביולי 2003, בתוך אתר אל-חיימה אל-ערביה (האוהל הערבי), <http://akhbar.khayma.com/modules.php?name=News&file=print&sid=197>, תאריך כניסה: 22 במרס 2009.

²⁹ ריאיון עם ד"ר ח'ליל שקאקי באתר "רוטר", http://rotter.net/cgi-bin/forum/dcboard.cgi?az=show_thread, תאריך כניסה: 23 במרס 2003, http://rotter.net/cgi-bin/forum/dcboard.cgi?az=show_thread&forum=gil&om=5596&omm=28&viewm.

נקודות לדיון

- הדיון במספר הפליטים שעשויים לבקש לממש את זכות השיבה למדינת ישראל הוא חלק מהדיון בהסכם קבע בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית, ולכן יש לראות בו חלק ממכלול הנושאים הקשורים בהשגת הסכם כזה.
- בסדר העדיפויות הפוליטי של הפלסטינים ושל הערבים זכות השיבה של הפליטים לבתיהם עומדת במקום גבוה מאוד בכל הנוגע לאפשרות של פתרון קבע לסכסוך עם ישראל. יש הסכמה רחבה הן בקרב הפליטים והן בקרב ההנהגה הפלסטינית ששמורה לפליטים הזכות לשוב לבתיהם, ושעל ישראל להכיר בזכות זו כחלק בלתי נפרד מפתרון הסכסוך.
- יש פער בין התפיסה הפלסטינית של זכות השיבה לבין כוונת הפליטים לממש זכות זו, אם תהיה אפשרות לממשה. שיעור הפליטים הפלסטינים שהצהירו על רצונם לשוב למדינת ישראל היה כ-9% מכלל הפליטים בעת עריכת הסקר, למרות ההסכמה הרחבה שזכות השיבה היא זכות מקודשת שאינה ניתנת לויתור.
- מספר הפליטים שעשויים לרצות לשוב לישראל תלוי בכמה גורמים סביבתיים, ובהם התנאים המדיניים שישררו בזמן שתתאפשר השיבה; תוכן ההסכם שבו היא תעוגן; האפשרויות שיינתנו לפליטים; האפשרות לקבל אזרחות פלסטינית; האם יחויבו לקבל אזרחות ישראלית.
- החלטת הפליטים אם לבקש לשוב לישראל תלויה בתנאים סביבתיים נוספים, הכרוכים בסוגיית המעבר מארץ ומתרבות אחת לאחרת. תנאים אלו הם בין השאר: הסיכוי להשיג עבודה, האפשרות להשתלב בחברה הקולטת, אי-הכרת השפה ומעבר לארץ שבה יש יסוד אתני אחר בעל מעמד הגמוני.

מקורות

ספרים

- בן-עמי שלמה, חזית ללא עורף: מסע אל גבולות תהליך השלום, תל-אביב, ידיעות אחרונות וספרי חמד, 2004.
- הס עמירה, לשתות מהים של עזה, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד, 1996.
- קריע אחמד (אבו עלאא), אל-סלאם אל-מעלק: קראאת פי אל-ואקע אל-סיאסי ואל-אקתצאדי אל-פלסטיני (שלום תלוי-ועומד: עיונים במצב המדיני והכלכלי הפלסטיני), בירות: אל-מואססה אל-ערביה ללדראסאת ואל-נשר, 1999, כרך 1.
- קריע אחמד (אבו עלאא), אל-רואיה אל-פלסטיניה אל-כאמלה ללמפאוצ'את מן אוסלו אלא ח'ריטה אל-טריק (הגרסה הפלסטינית המלאה של המשא-ומתן מאוסלו ועד מפת הדרכים), ביירות: מואססת אל-דראסאת אל-פלסטיניה, 2006, כרך 2.
- שר גלעד, במרחק נגיעה: המשא-ומתן לשלום 1999-2001, עדות, תל-אביב, ידיעות אחרונות וספרי חמד, 2001.

מאמרים

- ח'ליל שיקאקי, "דעת הקהל הפלסטינית", בתוך: אפרים יער ותמר הרמן (עורכים), סוגיית הפליטים הפלסטינים וזכות השיבה: תקציר דיונים, יום עיון מס' 1, 29 בדצמבר 2003, תל-אביב, מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, אוניברסיטת תל אביב, 2004, עמ' 28-40.
- עבד אל-בארי עטואן, "אל-לאג'און וביצ' אל-פסאד" (הפליטים והלבנת השחיתות), 15 ביולי 2003, בתוך אתר אל-ח'ימה אל-ערביה (האוהל הערבי), <http://akhbar.khayma.com/modules.php?name=News&file=print&sid=197>, 22 במרס 2009.
- Ngozi F. Stewart, "International Protection of Human Rights: The United Nations System", *The International Journal of Human Rights*, Vol. 12, No. 1, February 2008, pp. 89-105.

מסמכי הכנסת

- מרכז המחקר והמידע של הכנסת, סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם לפליטי פלשתינה במזרח הקרוב (אונר"א): הסיבות להקמתה, מטרותיה ופעולותיה, כתיבה: יניב רונן, 23 ביולי 2008.

מסמכי האו"ם

- Universal Declaration of Human Rights, Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 217 A (III), 10 December 1948.
- United Nations General Assembly, 3rd Session, Resolution 194, 11 December 1948.

מכתבים ושיחות טלפון

- בסקין גרשון, מנכ"ל שותף, "מרכז ישראל/פלשתינן למחקר ומידע" (IPCRI), שיחת טלפון, 18 במרס 2009.
- כהן הלל, המחלקה ללימודי האסלאם והמזרח התיכון, האוניברסיטה העברית, דוא"ל, 19 במרס 2009.
- פריש הלל, המחלקה למדע המדינה, אוניברסיטת בר-אילן, שיחת טלפון, 18 במרס 2009.

אתרי אינטרנט

- אתר אונר"א, שאלות נפוצות, <http://www.un.org/unrwa/overview/qa.html#c>, תאריך כניסה: 16 ביולי 2008.
- אתר המרכז הפלסטיני למדיניות ולחקר דעת קהל, <http://www.pcpsr.org/survey/polls/2003/refugeesjune03.html#intro>, תאריך כניסה: 5 במרס 2009.
- אתר "בדיל", <http://www.badil.org/Publications/otherlanguages/index.htm>, תאריך כניסה: 5 במרס 2009.
- אתר אונר"א, <http://www.un.org/unrwa/publications/index.html>, תאריך כניסה: 16 במרס 2009.
- אתר האו"ם, <http://www.un.org/Overview/rights.html>, תאריך כניסה: 16 במרס 2009.
- אתר "רוטר", http://rotter.net/cgi-bin/forum/dcboard.cgi?az=show_thread&forum=gil&om=5596&omm=28&viewm, תאריך כניסה: 23 במרס 2003.

מסמכים שונים

זכות השיבה, דוח של איחוד הוועדות הפרלמנטריות לנושא המזרח התיכון, ועדת החקירה – הפליטים הפלסטינים, בתוך אתר "בדיל": <http://www.badil.org/Publications/otherlanguages/index.htm>, תאריך כניסה: 5 במרס 2009.

